

Bir Kamu Politikası Olarak Post-Neoliberalizm

Ali Somel, Ondokuzmayıs Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü,
e-posta: asomel@gmail.com

Özet

Neoliberal politikalar, yol açtığı toplumsal tepkiler ve ekonomik krizlerle çeşitli ülkelerde sorgulanırken, karşısında post-neoliberalizm adıyla bir kamu politikası belirdi. Post-neoliberalizm yaşanan yapısal dönüşümü kısmen durduran, kısmen tersine çeviren, kısmen de koruyan özellikleriyle tartışılıyor. Bu çalışma, post-neoliberalizm ile neoliberalizm arasındaki süreklilik ve kopuş ilişkisini saptamayı amaçlamaktadır. Neoliberalizmin dayandığı sınırları saptayabilmek için başlangıç noktasına dönmek, neoliberalizm öncesi ile neoliberalizm arasındaki süreklilik ve kopuş ilişkisine bakmak gerekir. Liberalizm tarihte neden yenilenme ihtiyacı duymuştur? Öncelikle neoliberal dönemi önceleyen ve liberalizmden siyasal bir kopuşu ifade eden teorik çerçeveye bakılmalıdır. 20. yüzyıla damga vuran kamu politikaları, sosyalizme geçişin temel aracı olarak üretimi merkezileştiren ve entegre eden kamulaştırma ve planlamadır. Refah devleti ve kalkınmacı devlet, bu politikaların kapitalist ülkelerdeki etkisiyle doğmuştur. Kapitalist ülkelerde neoliberalizme geçişi somut olarak sanayi politikasının gelişiminde görmek mümkündür. Neoliberal politikaları ortaya çıkartan koşullar sanayi politikasının tıkanıdığı noktalarda berraklaşmaktadır. Sanayi, finansal sermayenin egemenliği altına girmektedir. Yeni sanayileşen ülkelerin bağımsız gelişim arayışları sanayi politikasında zaman zaman kamulaştırma ve planlamayı içermiş olsa da esas olarak ithal ikameciliğe dayalı devlet korumacılığından ibaret kalmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde ithal ikameci sanayi politikası krize girince liberalizme ortodoks bir çizgide döndü. Neoliberal söylem, korumacılıkla birlikte her tür devlet müdahaleciliğini ve hatta sanayi politikası kavramının kendisini reddediyordu. Gerçekte ise politikasızlık görüntüsü altında özelleştirme ve piyasayı serbestleştirme politikaları izlendi. Fakat zaman içinde neoliberal politikaların doğurduğu piyasa başarısızlıkları krizi derinleştirdi. Washington Uzlaşması adı altında toplanan ortodoks neoliberal reçeteye getirilen eleştiriler, sanayi politikasını geri çağıran ve devleti rekabet ilişkilerini düzenlemek üzere göreve davet eden bir yazın doğurmuştur. Son on yıldan beri tartışılmakta olan post-neoliberal politikalar bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Neoliberalizm eleştirisi, liberalizmi siyasal olarak reddeden neoliberalizm öncesi dönemin kamulaştırma ve planlama politikalarını yadsımaktadır. Washington Uzlaşması karşısına çıkarılan Post-Washington Uzlaşması, ikinci kuşak reformlar olarak bilinen düzenleyici devletin önlemleriyle rekabet edebilirliğin korunmasını ve bunun doğurduğu toplumsal çelişkileri sürdürülebilir kılacak şekilde sosyal işlevler üstlenilmesini içermektedir. Ortodoks neoliberal politikalara beliren toplumsal tepkiler ve 2007-2008 krizine bağlı alternatif politika arayışları bu post-neoliberal gündemde buluşmaktadır. Latin Amerika'da Yeni Sol iktidarların kurulduğu ülkeler, post-neoliberal kamu politikalarının ana uygulama alanıdır. Uygulama örneklerine dayalı tartışma, neoliberalizmin kendi içinde yaşadığı çeşitlenmeyi ortaya çıkarmaktadır. Bu çeşitlilik post-neoliberalizmin neoliberalizmi

yeniden ürettiği boyutları görünür kılmaktadır. Yoksullukla mücadele, katılım, özerklik gibi kavramlara dayanarak rekabetçilik sosyal bir içerikle donatılarak pekiştirilmektedir. Sonuç olarak bir kamu politikası olarak post-neoliberalizm, neoliberalizmle bir kopuş yaşamadığı gibi onu restore etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Neoliberalizm, post-neoliberalizm, kamulaştırma, planlama, sanayi politikası.

Post-Neoliberalism As a Public Policy

Abstract

A public policy named post-neoliberalism has emerged against neoliberal policies while they have been questioned as a result of social reactions and economic crisis. Post-neoliberalism is discussed in terms of its character partially blocking, reversing and preserving the structural transformation that is being experienced. This study aims to determine the continuity and rupture between neoliberalism and post-neoliberalism. In order to determine the boundaries of neoliberalism we have to return to its origins and inquire the continuity and rupture between pre-neoliberalism and neoliberalism. Why has liberalism needed regeneration in history? First of all, we have to look at the theoretical framework that meant a political rupture from liberalism during pre-neoliberalism. The public policies that marked the 20th century have been nationalization and planning, centralizing and integrating production as the main tools in the transition to socialism. The welfare state and developmental state arised under the influence of these policies in capitalist countries. The transition to neoliberalism in capitalist countries can be concretely traced in the development of industrial policies. The congestions of industrial policies clarify the conditions that have ascertained neoliberal policies. Industry is submitted to the dominance of finance capital. Newly industrializing countries' pursuit for independent development involved nationalization and planning from time to time, but industrial policy mainly consisted of protectionism based on import substitution. During the last quarter of the 20th century, as the industrial policy based upon import substitution fell into crisis, liberalism was reintroduced in an orthodox line. The neoliberal rhetoric rejected protectionism along with all state interventions and even the concept of industrial policy. Actually, under the disguise of abstaining from policy-making, policies of privatization and liberalization were implemented. However the market failures caused by neoliberal policies eventually deepened the crisis. The criticisms of orthodox neoliberal prescription merged under the Washington Consensus opened up a discussion that recalled industrial policy and reinvited the state to regulate competition. Post-neoliberal policies that have been discussed for the last ten years emerged in this context. The criticism of neoliberalism denied nationalization and planning policies that were a political negation of liberalism during pre-neoliberalism. The Post-Washington Consensus confronting the Washington Consensus introduced the so-called second generation reforms. These comprised the preservation of competitiveness through regulative state measures and undertaking social functions to maintain the sustainability of social contradictions. The social

reactions arising from the implementation of orthodox neoliberal policies and the pursuit for an alternative policy following the 2007-2008 crisis convened under the post-neoliberal agenda. The Latin American countries where the New Left came to power became the field of implementation of the post-neoliberal public policies. The debate on the experiences of these policies reveals the diversification of neoliberalism. This diversity illuminates the aspects by which post-neoliberalism reproduces neoliberalism. Competitiveness is consolidated by being furnished with a social agenda based on conceptualizations such as poverty reduction, participation, autonomy. In conclusion, post-neoliberalism as a public policy does not disengage from neoliberalism but rather serves for its restoration.

Keywords: Neoliberalism, post-neoliberalism, nationalization, planning, industrial policy.

Giriş

Neoliberal politikalara karşı birikmiş olan toplumsal tepki ile 2008 ekonomik krizinin çıkışması, ilk ortaya çıktığı dönemden beri çeşitli revizyonlara tabi tutulmuş neoliberal çerçeveden uzaklaşan politikalar için post-neoliberalizm kavramını gündeme getirdi. Yeni olanın tarif edilemediği ve geride bırakılana referansla bir alternatif arayışını ifade eden 'post' ön eki, neoliberalizmin aşıldığı bir politikayı imliyordu. Öne çıkan uygulamalar, Yeni Sol iktidarların kurulduğu Latin Amerika ülkelerinde görülmekteydi.

Post-neoliberalizm kavramını ortaya atan Macdonald ve Ruckert (2009: 1, 2) neoliberalizmin eleştirisinin Tony Blair, Bill Clinton ve Jean Cretien gibi ana akım sosyal demokratların "üçüncü yol"culuğuna dayandığını söylediler. Kuzeydeki bu 'açılımdan' sonra Güney'de iktidara gelen yeni sol hükümetler, "neoliberalizm öldü mü yoksa biçim mi değiştirdi?" (*transmogrified*) sorusunu gündeme getirmiştir.

Post-neoliberalizm kavramı kullanılarak neoliberal politikaların ne ölçüde aşıldığı sorusuna yanıt arayan tartışmalar, neoliberalizmin kendisini önceleyen dönemle ayırımını yapmayı gerektiriyor. Bu çalışma, temelde neoliberalizm öncesi politikaları belirleyen teorik-siyasal çerçeveyi gözden geçirerek neoliberalizmin kendisini önceleyen dönemle nasıl bir siyasal kopuş yaşadığını, post-neoliberalizmin de böylesi bir siyasal kopuş içerip içermediğini anlamayı amaçlamaktadır. Buna bağlı olarak neoliberal kamu politikalarındaki değişim incelenecek ve post-neoliberal kamu politikalarının taşıdığı süreklilik saptanmaya çalışılacaktır.

Neoliberal politikaların dört başı mamur araç setinin ortaya atıldığı dönem bir milat gibi kabul ediliyor. Retrospektif olarak bakıldığında 20. yüzyılda

neoliberalizm öncesi politikalarının sunduğu araç setinin ömrünü doldurmaya yazgılı olduğu varsayılmış oluyor. Ancak neoliberalizm ezeli ve ebedi olmadığına göre neoliberalizm öncesi dönemin politikalarına bakmak, onların post-neoliberal kamu politikasını tanımlamak açısından nasıl bir referans oluşturduğunu görmemizi sağlayacaktır. Bu çalışma, öncelikle neoliberalizmin kapattığı varsayılan defteri yeniden açacak: Siyasal olarak liberalizmin hangi zeminde kendisini yenileme ihtiyacı duyduğunu, 20. yüzyılda öne çıkan devrimci süreçlerin ürettiği sosyalizme geçiş tartışmaları ışığında değerlendirecektir.

Neoliberal politika reçetesi içinde devletin piyasayı sınırlandırıcı müdahaleleri ekonomiye dönük genel anlamda ‘devlet müdahaleciliği’ ile özdeşleştirilmişti. Neoliberal kamu politikası, piyasa güçlerinin serbestliğine devletin getirdiği sınırlandırmaları kaldırmaya dayalı bir kamu politikası oluşturuyordu.¹ Tersinden, piyasanın devleti sınırladığı üretim örgütlenmesine dönük kamu politikasının en belirgin biçimde somutlaştığı alanlardan biri sanayi politikasıdır. Çalışmada, sanayi politikasının seyri üzerinden krizlerle gündeme gelen neoliberalizmin yine krizlere bağlı olarak aldığı eleştirilerle nasıl bir başkalaşım yaşadığı incelenecektir.

Neoliberalizme karşıtlıkla ortaya çıkan alternatif politika arayışları ile neoliberalizmin ana kulvarında üretilen post-kriz politikaları geçişken hale geliyor. Post-neoliberalizm kavramı bu geçişkenlikte pekiyor. Post-neoliberal politikaların neoliberalizme ne ölçüde alternatif teşkil ettiği, neoliberal politikaların yarattığı etkiyi hafifletmek, ortadan kaldırmak veya tersine çevirmek, yahut bu politikaların doğrultusunu değiştirmek konusunda ne ölçüde bir nitelik barındırdığı sürmekte olan bir tartışma. Bu tartışmada Latin Amerika ülkelerindeki uygulamaların çözümlenmesi, neoliberalizm ile post-neoliberalizm arasındaki siyasal kopuş ve politik süreklilik ilişkisine ana soruyu yanıtlamamızı sağlayacaktır.

Neoliberalizm Öncesi Kamu Politikasının Teorik Çerçevesi

Neoliberalizm öncesi dönem, liberalizmin yenilenme ihtiyacını doğuran fay hatlarını bize sunmaktadır. Bu kısıtlar ‘refah devleti’ ve ‘kalkıncı devlet’tir. ‘Refah’ın bir devlet modeli oluşturduğu 20. yüzyıl kapitalizmini önceleyen kökleri, *de facto* mülksüzleştirme süreçleri karşısında verilen mücadelelerin *de jure* sonuçlarına dayanıyordu. Feodal üretim ilişkilerinin kapitalist üretim ilişkileri tarafından ikamesi, yönetici sınıfın formel ayrıcalıklarıyla birlikte tebaanın enformel geleneksel haklarını da zor kullanarak tasfiye etmişti. İkel birikim olarak bilinen bu süreçte yaşanan kitlesel işsizlik ve yoksullaşma ahlaki bir sorgulamayla değil, efendisiz nüfusun arz ettiği tehlikeyi bertaraf etmek üzere “ulusal ve devletçe düzenlenen ilk sistematik ‘refah’ programı”nı gündeme

getirmiş ve mülksüzlerin devlet tarafından himaye edilmesini sağlamak üzere İngiliz Yoksulluk Yasaları çıkarılmıştı (Wood, 2006: 30, 31).

Liberalizm, feodal örtü altında varlık göstermiş olan komünal mülkiyet biçimindeki toprakları özel mülkiyete çevirdi. Bu yeni dönemi açarken onu kapatacak çelişkiye de işaret etmektedir: Marx'a göre sermayenin gelişimi özel mülkiyetin de sonunu hazırlayacaktı. Üretimin toplumsallaşması ve mülkiyetin merkezileşmesi arasındaki çelişki kapitalizmin krizlerini derinleştirmektedir. Bu ekonomik çıkmaz siyasal olarak mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesini gündeme getirecektir. Küçük özel mülkiyeti ve komünal mülkiyetin geleneksel biçimlerini tasfiye eden ilkel birikim, büyük özel mülkiyetin kamusallaştırılmasının önünü açan bir tarihsel bir aşamadır (Marx, 1999[1876]).

Marx'ın mülkiyetin merkezileşmesi saptamasına Alman iktisatçı Hilferding sermayenin tekelleşme dinamiklerini eklemektedir. *Finans Kapital* (1981[1910]) adlı klasik eserde bankalar ile sanayi üretimin yakınlığının tekelleşmeyi güçlendireceği anlatılmaktadır. Bankalar finansal araçlarla sanayideki yoğunlaşmayı yönetebilmekte, sanayide yatay entegrasyon doğurabilen bir egemenlik kurmaktadır. Öte yandan Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (2000[1916]) eserinde burjuva iktisatçılarının tekelleşme üzerinden öngörülerini tartışır. Bu iktisatçılardan bazıları kartellerin krizleri ortadan kaldıracığını ileri sürerken bazıları tekelleşmenin riskli yatırımlara yöneldiğini itiraf etmektedir: Teknolojideki sıçramalar spekülasyon doğurmakta, sanayi ve tarım arasındaki uçurum derinleşirken en başta ağır sanayinin orantısız büyümesi ekonomideki dengesizliği şiddetlendirmektedir. Lenin, finans sermayesine dayalı tekelleşmenin kapitalizmin anarşik eğilimini tekil sektörlerden tüm sisteme genişlettiğini söyler.

Tekelleşme sürecinin tamamlanması, üretimin entegrasyonunu sağlamak anlamında kamulaştırmayla birlikte planlamayı gerektirmektedir. Bu konuda teorik çıkarsamalara temel oluşturan siyasal kaynaklar *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* (Engels, 2002[1891]: 82) ve Paris Komünü dersleridir. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin programına getirdiği eleştiride Engels, üretimin toplumsallaşması içerisinde planlanmasının kaçınılmaz hale geleceğini öngörmektedir. 1871 Paris Komünü deneyimi ise ilerisi için dersler bırakmıştır: Komün, bürokrasiye alaşağı ederken ücretleri eşitlemiş ancak mülksüzleştirilenleri mülksüzleştirmemiş, örneğin bankalara el koymamış ve kısa sürede yenilgiye uğramıştır (Lenin, 1972: 475-478). Lenin buradan hareketle, Rusya'da 1917 Şubat'ında meydana gelen burjuva devriminin iktidara taşıdığı geçici iktidarın desteklenmemesi çağrısında bulunduğu *Nisan Tezleri*'nde (1992: 15) toprağın ve bankaların devletleştirilmesi talebini dile getirmekte, *Devlet ve Devrim*'de

(1994: 11) kapitalistler ve memurlar alaşağı edildikten sonra üretim-bölüşüm süreçlerinin denetim ve kaydının işçilerin eline geçmesini savunmaktadır. Sermayenin merkezi bürokraside cisimleşen iktidarının tarım ve sanayide kamulaştırma eylemleriyle dağıtılması, ardından el konan mülklerin Sovyet iktidarı altında birleştirilmesi, entegre edilmesi ve planlanması öngörülmektedir.

19. yüzyıl liberalizminin krizinin 20. yüzyıl başında neoliberalizmi neden üretmediği işte bu devrimci süreçlerle açıklanmalıdır. Liberalizmi tasfiye eden, liberal kapitalizmin krizi ve ekonomik anlamda krizden çıkış politikaları değil, onun karşısına çıkan devrimci süreçler ve kapitalizm cephesinden buna verilen siyasal tavizlerdir. Keynesyen ekonomi de bu anlamda siyasal bir tavizin ürünüdür. Klasik eseri *İstihdamın, Paranın ve Faizin Genel Teorisi*'nde (2011[1936]) Keynes, devletin özel girişimle eşgüdüm sağlaması gerektiğini, tüketim eğilimi ile yatırım güdüsünü uyumlulaştıracak bir kamusal denetim tesisinin ekonomiyi tümünden kamusallaştırmaktan koruyacağını yazmaktadır. Bir tür heterodoks liberalizmle Keynes bu siyasal tavizi teorize ederken, çağdaşı Hayek sahip çıktığı ortodoks liberalizmle taviz vermeye 'direnme'nin teorisyeni olmuştur. "Rekabetçi toplum"un özgürlükçü, "planlı toplum"un köleci olduğunu ileri sürdüğü *Kölelik Yolu* (2001[1945]) kitabında Hayek, kamulaştırmanın dayanağı olan "kamu yararı" kavramı gibi planlamanın "genel refah" kavramının "totaliter" toplumu doğuracağını savunmaktadır.

Ne var ki İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınmacı devlet politikalarına damga vuran, bu heterodoks ve ortodoks liberalizmler arasındaki 'aile içi' gerilim değil, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki gerilimdir. Bağımlı ve az gelişmiş kapitalist ülkelere kalkınma olarak sunulan liberal reçetelerin tavizkarlık düzeyi siyasal alternatifin etkisine göre değişmektedir: Bir tarafta sosyalizme taviz vermek suretiyle ona 'direnen' kapitalist ülkeler, diğer tarafta farklı düzeylerde sosyalizme geçiş deneyimleri yaşayan ülkeler vardır.

Gerek kapitalizmin verdiği taviz gerekse sosyalizme geçiş süreci Sovyet hukukçusu Pashukanis tarafından *Hukuk ve Marksizm Kuramı* (1980[1924]) eserinde tartışılmıştır. Pashukanis, burjuva hukuk teorisi içerisinde mülkiyetin kutsallaştırılması karşısında gelişen hümanist yahut toplumcu gözüken akımların çelişkileri üzerinde durmaktadır. Sosyalizmde kamulaştırılmış mülkiyetin karşısına kapitalizmin çıkardığı kamusal hizmet olgusu bir ikiyüzlülüktür. Ona göre hukuksal mülkiyetten toplumsal sorumluluk bilincinin türeyebileceği bir mistifikasyondur. Benzer şekilde Pashukanis, sosyalizmde de kamulaştırılan üretim birimleri arasında hukuksal düzenlemelerle planlı ve örgütlü ilişkinin otomatik olarak piyasa ilişkilerinin yerini almadığını söylemektedir. Burada kast edilen küçük ölçekli üretimde özel mülkiyetin varlığını sürdürmesi değil, büyük

ölçekli üretimin de geçiş döneminde özerk ekonomik muhasebe ilkesine göre çalışmak zorunda oluşudur. Hukuken kamusal, fiilen ticari ilişkilerin bir süre yan yana işleyeceğini söyleyen Pashukanis, hukuksal boyutun bu paralellikte gelişemeyeceğini, sönmüleneceğini belirtmektedir.

Bu yapının planlama ile nasıl evrileceğini Fransız iktisatçı Bettelheim, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları* (1973: 32-33) eserinde tartışmaktadır. Kamulaştırmadan, yani mülkiyetin kamusal olarak merkezileştirilmesinden toplumsallaşmaya geçiş nesnel bir aşamalandırmaya tabidir. Biçimsel temellük tarzı ile gerçek temellük tarzı arasında tarihsel olarak bir zaman kayması -“kronolojik dekalaj”- vardır. Kapitalizme geçişte sermaye, önce küçük üreticiler üzerinde bir denetim kurmuş, ardından emeği yeniden organize ederek üretim sürecinde mutlak bir egemenlik tesis etmiştir. Sosyalizme geçişte de ilk başta ‘biçimsel’ olarak sosyalist devlet altında toplanacak üretim araçları zaman içerisinde ‘gerçek’ bir toplumsal denetim altına girecektir.

Bettelheim, devlet mülkiyetinin normatif değil tarihsel olarak en ileri biçim olduğunun altını çizer. Ancak biçimsellik açısından üretici güçlerin gelişimi özel mülkiyetin aşılmasını şart koşarken, toplumsallaşma süreci iki tarihsel gelişkinlik düzeyi gerektirmektedir: Biri, üretim birimleri arasındaki bağlantıları (girdi-çıkı ilişkilerinin) pekiştiren, yani planlamayla ilerleyen entegrasyon düzeyidir. Diğeri, her sektörde üretici güçlerin niteliksel gelişkinlik, yani araçların donanım ve buna bağlı olarak emekçilerin bilinç düzeyidir. Bettelheim kamulaştırma ile toplumsallaştırmayı ayırmak için “soyut karar” ve “somut yetenek” ifadelerine başvurmuştur. Toplumsallaşma sürecinde planlama, üretici güçlerin “yönetimi”nden bu güçler üzerinde “egemenlik” tesisine doğru ilerleyecektir. Planlamanın temeli; temel üretim süreçlerinde “işbölümünün derinleşmesi”, iktisadi faaliyetlerin artarak “uzmanlaşması” ve “karşılıklı bağımlılığın artması”dır. Mülkiyet biçimlerinin üretici güçlerin gelişme (toplumsallaşma) derecesi ve karakterine uyması gerekmektedir. Bu, iktisadi rasyonele aykırı bile olsa siyasi gerekler öne geçer ve uzun soluklu iktisadi sonuçlar beklenir. Bettelheim ayrıca sosyalist ekonominin dünyadaki artan rolünün, dönüşümün daha esnek biçimlerini mümkün kıldığını düşünmektedir. Toplumsallaşma süreci kademe kademe tamamlanana dek, Pashukanis’in belirttiği gibi üretim birimleri birer iktisadi özne olmayı ve aralarında piyasa araçları üzerinden bağ kurmayı sürdürürler.

Kamu politikasında kamulaştırma ve planlamanın bütünleştirilmesi, liberalizmin verdiği nicel taviz ile liberalizmden kopuşun ‘devrimci’ niteliğini ayırabilmemizi sağlamaktadır. Örneğin Batı Avrupa’daki refah devleti uygulamalarında planlama, tüm sektörleri kamulaştırmadan kamusal bir

ekonomi yaratabilmenin manivelası olmuştur. Kıta Avrupası'nda, özel mülkiyete insan üstü denetlenemeyen nitelikler atfederek çözümü el değiştirmesinde (kamulaştırmada) görmek yerine, toplumsal ve denetlenen mülkiyete dayalı bir "kamu politikası" olarak planlamada çözüm aranması gerektiği savunulmaktadır (Einaudi vd.,195: 11). Doğu Avrupa'da kurulan halk cumhuriyetlerinde ise sosyalist geçiş sürecinde millileştirme sonrası toplumsallaşmanın gerçekleştiği görülmektedir. Bu ülkelerde yaşanan süreç Bettelheim'in belirttiği "kronolojik dekalaj"dır.

Az gelişmiş ülkelerde kapitalizmin kırılabilirliği ve ortaya çıkardığı krizler, kamulaştırma ve planlama araçlarının buralarda bir yandan kapitalizmin restorasyonunda devreye sokulduğunu, diğer yandan kapitalizmden siyasal kopuş süreçlerinde emperyalizmden bağımsızlaşma ve sosyalizme geçişin eşgüdümlemesinde kullandığını göstermektedir. Dobb, *Kapitalizm Sosyalizm Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma* (1981[1958]: 86, 87) adlı çalışmasında "millileştirmenin" kamu sektörü üzerindeki etkisinin kapitalizmdeki sınırları üzerinde durmaktadır. Dobb millileştirme tarihinde, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde müflis kamu hizmetlerinin bu yolla ayakta tutulduğunu, kamu sektörünün sermaye tarafından yeniden özelleştirilmesinin gündeme geldiğini hatırlatmaktadır. Millileştirilmiş sektörler, olağan olarak genel ekonomik işleyiş içerisinde sermayeye müşteri olan yahut ona girdi sağlayan konumdadır. Olağandışı durumlarda ise krizde olan münferit sermaye kesimlerinin kurtarıcısı rolü oynayabilmektedir. Bu şekilde oluşturulan "karma ekonomi", kapitalizmin özele karşı Pashukanis'in ikiyüzlülük olarak nitelendirdiği zaafını gizleyen bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Karma ekonomide, özel sektör kamuya doğrudan bağımlı olmadığı için ekonominin tümünü kapsayan bir planlama yapmak olanaksızdır. *Tekelci Kapitalizm* (1970[1966]: 179, 180) yapıtında Baran ve Sweezy de tekelci kapitalizmde devlet eliyle kamu hizmetlerinin sunumu ve doğal kaynakların işlenmesini özel çıkarlara uygun bir düzenleme olarak saptamaktadır. Devlet müdahaleciliği kapsamında kamulaştırmalar, kamu harcamalarının artışından radikal bir kopuşu ifade eder. Bu bakımdan 1930-1960 arasındaki evrede devletin emdiği fazla, özel çıkarların payından alınmış değil birikmiş artık-değere doğrudan el konmak suretiyle elde edilmiştir.

Az gelişmiş ülkeler açısından tekelci kapitalizmin devletçi modelinin, yani neoliberalizm öncesi refah devleti ve kalkınmacı devletin sosyalizm karşısında siyasi bir işlevi bulunmaktadır. Baran ve Sweezy, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2. Dünya Savaşı'ndan önce kurulan ve yerel düzeyde planlamayı içeren Tennessee Valley Authority'nin (TVA) kurulduğu dönemde tekellerin direndiği bir proje olduğunu, fakat savaştan sonra az gelişmiş ülkelerin sosyalizm yönelimleri karşısında bir kapitalist planlama modeli olarak örnek gösterildiğini

hatırlatmaktadır. ABD, Latin Amerika'da Küba'nın sosyalist kalkınma çizgisine karşı kapitalizminin reform potansiyeline New Deal döneminin TVA örneği üzerinden işaret etmektedir (1970: 251, 252). 1960'ların kamulaştırma-planlama bütünlüğünü içeren popüler sosyalist kalkınma programına 'alternatif' olarak 1930'larda tekelci devlet kapitalizminin temelini atan Keynesyen kamu girişimciliği programı çıkarılmıştır. Baran ve Sweezy'e göre emperyalizm karşısında gelişen ulusal bağımsızlık ve iktisadi kalkınma arayışları ancak sosyalist devrimlere dönüşürse kalıcı olabilecektir (1970: 356-363).

Kalkınmacı devletin galebe çalmaya çalıştığı az gelişmiş ülkelerin sosyalizme geçiş deneyimleri içerisinde örnek gösterilen Küba, geçiş tartışmalarına sunduğu katkı bakımından da önemlidir. Kamulaştırmadan toplumsallaşmaya geçişte planlamaya dönük Bettelheim'in yapısalcı yaklaşımı karşısında Guevara devrimci özneliğin iktisadi nesneliliğin kısıtlarını aşabileceği bir yöntemi savunmaktadır. Guevara'ya (1991: 23, 51, 79) göre planlama, siyasi katılım yoluyla sosyalist bilinci yine planlama yoluyla iktisadi koşulların olgunlaşmasını beklemeden kazandırabilir. Ekonomik kalkınmada bilinç gelişiminin kamulaştırma ve planlama süreçlerini takip etmesi gerekmez, onlara eşlik edecek şekilde ilerleyebilir. Bettelheim'in (1973: 218) "komünist bilincin üretici güçlerin gelişiminin önünde ilerleyemeyeceği" şeklinde eleştirdiği bu yaklaşım, 1930'ların Sovyet hızlı sanayileşme deneyimindeki işçi öncülüğünü örnek almaktadır. Nitekim Küba'da Guevara'nın Sanayi Bakanı olduğu dönemde planlama bir toplumsal örgütlenme aracı olarak değerlendirilmiş ve piyasanın ekonomik anlamdaki tasfiyesinin ötesinde mülkiyetçi ideolojinin gönüllü çalışma pratikleriyle ideolojik tasfiyesi yönünde adımlar atılmıştır.

Neoliberalizm öncesi politikalarda kamulaştırma ve planlamanın oynadığı ikili rol neoliberalizmin hedef tahtasına yerleştirdiği yapıyı somutlaştırmaktadır. Neoliberalizm sadece sosyalizmin doğrudan değil dolaylı kazanımlarını da (kapitalizmin sosyalizm karşısında verdiği tavizleri de) tasfiye etmeyi hedeflemektedir. Ne var ki neoliberalizmin önünü açan bir yan olgu da sosyalizme geçiş deneyimleri içerisinde liberalizmi sosyalizme eklemleyen piyasa sosyalizmi uygulamalarıdır (Boratav, 1982: 346, 347). Liberalizmin siyasal olarak sosyalist devrimler karşısında verdiği taviz bu uygulamalarda tersine dönmektedir. Sosyalizme ekonomik anlamda yapılan liberal reform aşısı, kapitalizm karşısında verilen bir siyasal tavizdir. Bu çalışmada ayrıntısına girmeyecek olsak da sosyalizme geçiş deneyimleri yaşayan ülkelerden neoliberal dalgaya teslim olan ve olmayan örnekler ayrıştırıldığında piyasa sosyalizmi yoluna girenler karşısında Guevara'nın yaklaşımının Küba'nın geleceğinde yaşamsal sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Az gelişmişlik koşullarında sosyalizme geçiş sürecine dönük siyasal perspektif, gerek Bettelheim'in bir zorunluluk

olarak gördüğü “kronolojik dekalaj”ı aşması, gerek Baran ve Sweezy’nin ulusal kurtuluş hareketlerin sosyalist devrime evrilme zorunluluğuna yeni bir boyut katmasıyla liberalizmle siyasal mücadelede önemli bir çığta oluşturmıştır.

Neoliberalizme Geçişte Kamu Politikasının Seyir İzleği: Sanayi Politikasındaki Değişim

Liberalizmin yaşadığı tıkanıklığa üretilen çözümler, sosyalizme geçiş deneyimlerinin siyasal olarak tasfiyesinin katalizörlüğünde neoliberalizme geçiş deneyimleri doğurdu. ‘Geçiş ekonomileri’ kavramı sosyalizmin aksine kapitalizme geçişi ifade edecek şekilde yazında yerini aldı. Yenilenen liberalizme geçiş kurallarının evrenselliğinin test edildiği alan, devletin el çekmesi önerilen üretime dönük kamu politikası, somut olarak da sanayi politikasıdır. Dolayısıyla sanayi politikasındaki değişim, neoliberalizmin neyi değiştirmeye çalıştığı ve bunun özgünlükler üretmeye ne kadar elverişli olduğunu bize gösterecektir.

Sanayi politikasında serbest rekabetçilik ile korumacılık ikilemi, sanayileşmenin tarihsel gelişiminde ilkesel bir liberalizm/devletçilik ikilemine denk düşmemektedir. Daha ziyade tekelci kapitalizmin hiyerarşisinde tırmanmanın farklı zamanlarda tercih edilen stratejileridir. Örneğin İngiltere, 18. yüzyıldan 1860’lara kadar sanayide gümrük ve sübvansiyonla korumacı önlemler uygulamış, Almanya’ya ve ABD’ye serbest rekabetçilik baskısı yapmıştır. ABD de 19. yüzyıldan 2. Dünya Savaşı’na kadar sanayisini korumuş ve Savaş’tan sonra dünyada serbest ticaret şampiyonluğuna girişmiştir (Chang, 2012: 50). Keza 20. yüzyılda yeni sanayileşen ülkelerin geç sanayileşmiş Almanya’nın “bebek endüstri” kavramına dayalı korumacılığı tercih etmesi uzun vadede rekabet edebilirliği sağlamaya dönük bir sanayi politikasıdır. Dolayısıyla uluslararası rekabet koşullarına göre sermaye birikim stratejisi sanayi politikasını belirlemektedir.

Sanayi devriminden sonra planlama, henüz bir ‘politika’ halini almadan sanayileşmede fiilen kullanıldı. Engels’in işaret ettiği gibi üretimin toplumsallaşması üretim birimleri arasında yatay ve dikey entegrasyon gerektiriyordu. Yatay entegrasyon piyasa belirsizliklerini, dikey entegrasyon üretim birimleri arasında girdi-çıkıktaki belirsizlikleri gideriyordu (Arrighi vd., 1999: 123, 124) Bu tür bir planlamanın amacı kaynak kullanımını rasyonalize etmek ve sanayi işletmelerinin piyasaların üst liglerinde rekabet edebilmelerini sağlamaktı. Böylece küçük üretim birimlerini yutmak, eklemlemek ve gerektiğinde tasfiye etmek mümkün hale gelmekteydi. Gayri resmi bir sanayi politikası olarak planlama, bir kamu politikası olmaktan ziyade tekellerin özel politikası olarak bu zeminde 19. yüzyılda doğdu. (Coase, 1996: 387, 389; Cole, 2004: 16)

20. yüzyıl başına gelindiğinde, bu koşullarda fiilen oluşmuş olan sanayi politikası bir rekabet politikası olarak tartışma konusu oldu. ABD’de büyük sermayeye karşı gelişen kamuoyu tepkisi ilk resmi sanayi politikası örneği olarak anti-tröst yasasını doğurdu (Pinder vd., 1979: 6). Öte yandan Kıta Avrupası’nda sanayi sermayesi Hilferding ve Lenin’in belirttiği gibi finansal sermayenin belirlenimi altına giriyordu. Sanayi işletmelerini denetleyebilecek sermaye bankalarında yoğunlaşmıştı; tekelleşme ile finansallaşma birbiriyle bağlantılı olarak derinleşmekteydi. 1929 yılında Wall Street Borsası’nın çökmesi üzerine yaşanan büyük kriz, finansal sermaye ile sını sermaye arasındaki ilişkileri düzenleme ihtiyacı doğurdu. Yerli pazara dayalı ithal ikameci sanayi politikasının temelleri atıldı.

Dünya kapitalizmine finansal ve teknolojik bağımlılık yeni sanayileşmekte olan ülkeler açısından bağımsız sanayileşmeyi olanaksız kılmaktaydı. Bu nedenle bağımsız sanayileşmeyi dünya kapitalizmiyle bağlarını koparmayı göze alarak gerçekleştiren Sovyetler Birliği’nin Beş Yıllık Sanayi Planı, sanayileşme arayışındaki ülkeler açısından örnek olmuştur. Dünya kapitalizmi kriz halindeyken planlamaya dayalı sanayileşme, yalnızca bağımsız sanayileşmeyi değil kapitalizmin üretici güçlerin önünde koyduğu engellerin aşılması ve teknolojik ilerlemeyi de temsil ediyordu (Küçük, 1975: 149).

2. Dünya Savaşı’ndan sonra sanayileşmiş kapitalist ülkeler Sovyetler Birliği merkezli sosyalist bloka karşı ABD merkezli emperyalist hiyerarşiye entegre oldular. ABD’de otomobil sanayisi için yassı çelik üreten fırınlar Avrupa’da kuruldu. Gerek devlet gerekse özel girişimler Marshall Planı kapsamında desteklendi. Devletin desteklediği diğer alanlar olan kömür, elektrik ve demiryollarının bazıları “millileştirildi” ve 1980’lere kadar devlet elinde kaldı. Fakat millileştirmeler, uzun dönemli kullanımı düşünüldüğünde sanayi politikası kapsamında değerlendirilememektedir (Owen, 2012: 5). Kapitalist sistem içinde planlama bir sanayi politikası olarak ele alınırken kamulaştırmanın ön adımı olarak millileştirmenin aynı kapsama sokulmaması, sanayi politikasının siyasal tercihler doğrultusunda sınırlandırıldığını gösterir.

Dünya kapitalizmiyle bağlarını koparmayan az gelişmiş ülkeler ise sanayileşme ve kalkınma arayışında farklı düzeylerde kamulaştırma ve planlama politikalarına başvurdular. Tarımsal kaynakların sanayiye aktarılmasında büyük çiftliklerin kamulaştırılması, sanayiye ucuz girdi sağlamada bazı hammadde kaynaklarının millileştirilmesi, bu uygulamalardan bazılarıydı. Siyasal olarak kapitalist ve sosyalist seçenekler arasında bir ‘üçüncü yol’ izlediklerini savunan Hindistan ve Cezayir gibi bazı ülkeler “sanayileştirici sanayiler” paradigmasına göre tarımı ve sanayiye planlama çerçevesinde entegre etmeye çalıştılar (Başkaya, 1997:

112). Öte yandan kapitalizm bünyesinde kalkınma plancılığı “demokratik planlama” kavramıyla Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından desteklendi. İthal ikameci strateji, bu dönemin kapitalist kreditor merkezler tarafından kabul gören sanayi politikasıydı.

20. yüzyılın son çeyreğinde yeni sanayileşen bazı ülkeler 19. yüzyılda geç sanayileşme deneyimi yaşamış Almanya'nın yolunu izlediler. Bir yandan korumacılığa dayalı ‘bebek sanayiler’ yaratılırken diğer yandan rekabetçilikten taviz verilmeden ihracata yönelik sanayileşmeye gidildi (Soyak, 2004: 32). Aynı dönemde ithal ikameci sanayi politikası izleyen Latin Amerika ülkeleriyle karşılaştırıldığında Doğu Asya ülkelerinin elde ettikleri başarı, ihracat yönelimlerine yani rekabetçi sanayi politikalarına mal edildi. Ne var ki bu başarıyı sanayi politikasındaki ihracat yönelimine değil, sanayide devlet koordinasyonu, sektörler arası içsel sübvansiyon, yani belirli bir entegrasyon düzeyine borçluydular. Öte yandan Latin Amerika yaşadığı kriz üzerine uluslararası finans kuruluşları tarafından ihracata yönelik sanayi politikasına ve liberalizasyona yönlendirildi. Fakat bu politika ihracatı artırırken ithalatı daha hızlı artırmaktaydı çünkü liberalizasyon imalat sektörünü yatay olarak “dezentegrasyona” tabi tutmuş ve uluslararası rekabet karşısında kırılganlaştırmıştı. (Shapiro, 2007: 5, 11)

Washington Uzlaşması çerçevesinde neoliberal söylem sanayileşme ve sanayi politikası kavramını çöpe atarak ticaret politikaları ve ihracat desteğini benimsedi (Öniş ve Şenses, 2005: 287). Krizlerin kaynağı olarak görülen neoliberalizm öncesi politikalar keskin bir şekilde tasfiye edildi. Ancak serbestleştirici politikalar yeni sanayileşmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi krizlerini derinleştirdi. 2000’lerde ‘piyasa başarısızlığı’ sonucu yeniden gündeme getirilen sanayi politikası, uluslararası finansal merkezlerin teknokrazi aracılığıyla yapacağı düzenlemeleri tanımlamak için kullanıma sokuldu.

Kalkınmacı devletin sınai girişimlerin başlangıç aşamasında destek sunması önemslenmiş, neoliberal devlet bu desteği ortadan kaldırmış, fakat meydana gelen krizler yeniden devleti sanayiye koruma ve yönlendirmeye çağırılmıştı. Neoliberalizme dönük eleştirelilik devletin düzenleyici rolünü teslim ederken liberalizmi reddeden kamulaştırma ve planlama bütünlüğü içerisinde sanayileşmeye dönüşü gündeme getirmemektedir. Aksine, sektörel kamulaştırma ve merkezi planlama korkusu, post-neoliberal devlet uygulamalarında piyasada rekabet edebilirliği korumak adına devlet önlemlerine dahi kuşkuyla yaklaşılmamasına sebep olmuştur.²

Neoliberalizmin güncellediği sanayi politikası, doğrudan yabancı yatırımlara (DYY) açılmaya ve küçük ve orta boy işletmelerin teşvikine yer vermektedir. İlki uluslararası sermayenin talepleri doğrultusunda şekillenmekte, ikincisi yerli sermayenin ona eklenmesine uygun teşvik uygulamalarını içermektedir (Şenses ve Taymaz, 2003: 437). DYY politikası, kamulaştırma riski karşısında yatırımlara dokunulmazlık tanıma, ulusal hukuktan kaynaklanan uyuşmazlıklarda tahkime başvurma gibi dezavantajları beraberinde getirmektedir. Planlama ise yeni sanayi politikasında entegrasyon işlevinden uzaklaştırılarak yeniden tanımlanmıştır. İşbölümüne dayalı bütünlüklü girdi-çıkıtı ilişkileri ve fiziki üretim hedefleri yerine parçalı bir projeler demeti sunan stratejik planlama benimsenmiştir (Boratav, Türkcan, 1994: 104, 105). Geçmişte uygulanan entegre plan, gelişmekte olan sanayiye piyasa rekabetine karşı korumaktan daha köklü bir önlem olarak işletmeler arası alışverişe rakip sokmamaktaydı. Siyasal dengeler değiştiğinde sistematik hale gelen özelleştirme ve planlamada ademi merkezileşme, işletmelerin özerkleşmesi ve girdi-çıkıtı ilişkisinin yerini rekabetin almasıyla uluslararası sermaye tekellerinin üretim birimlerini kendilerine bağlamalarının ön adımı oldu.

Yeni sanayi politikası yazınında teknolojik gelişimin sanayileşmeyi önemsiz hale getirdiği savı ortaya çıktı. Sanayisizleşme, post-endüstriyel dönem, bilgi çağı yaklaşımları, fiziksel sermayeye yatırım yerine araştırma geliştirmeye ayrılan kaynakların kalkınma açısından belirleyici olduğunu varsaymaktaydı (Ansal ve Ataman, 2003: 195). Bunun ideolojik bir söylem olarak bağımsız sanayi politikalarının terk edilmesinin teşvikinde kullanıldığı görülmektedir (Birdal, 2003: 173, 175). Ar-Ge yatırımları kendi başına bir sanayi politikası gibi sunulsa da belirlenmiş bir sanayi politikasının ancak unsuru olabilir (Türkcan, 2003: 155). Sanayi politikalarını belirleyen merkezler, sanayileşmekte olan ülkelerin “politika uzayını” büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır (Türel, 2008: 2, 11). Öte yandan sanayileşmiş merkezlerde de bilgi teknolojisine yatırıma göre tanımlanan sanayi politikası rekabetin doğurduğu kriz riskini bertaraf edememiştir.

2007-2008 krizi öncesi Avrupa, piyasa kurallarına bırakılmış geleneksel ağır sanayiye dayanan yapısını farklı yönde bir sanayi politikası izleyerek değiştirmeyi öngörüyordu: Yeni sanayileşmekte olan ülkelerin rekabeti karşısında büyüme sağlayan ve düşük emek maliyetli sanayilere yatırım yapacaktı (Owen, 2012: 41). İmalat sektöründeki istihdam düşüşü Amerikalı şirketlerin üretimlerinin bir kısmını emek maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelere taşımalarına borçluydu. Maliyet azaltmak için tekstil gibi düşük katma-değerli sektörlerle birlikte elektronik gibi yüksek katma-değerli sektörleri sınır ötesine kaydırıyordu. Teknoloji yatırımları 2007-8 krizine kadar yüksek sınıai büyümenin tartışmasız

motor gücü olarak görüldü. Ancak yeni teknolojilerin abartılması 2000’lerde borsa balonunu şişiren etkenlerden biriydi (Owen, 2012: 24). Finansal sermayenin üretken sermaye üzerindeki egemenliği, sanayi politikasını bir krizden çıkış politikasına indirgedi.

Sanayi politikasında yaşanan bu başkalaşım, içeriği yönünden değil bir kamu politikası başlığı olarak sanayi politikasının varlığını sorgulatmıştır. Devlet müdahaleciliği başlangıçta ilkesel olarak reddedildiği için özelleştirme ve piyasalaştırma ‘sanayi politikasızlığı’ olarak cereyan etmiştir. Ancak neoliberal politikalar adı konmamış bir yeni sanayi politikasıydı. Bir ‘karşı politika’ yerine politikasızlık olarak ele alınması, kriz üzerine sanayi politikası kavramı yeniden göreve çağırıldığında bunun uluslararası sanayi tekelleri karşısında yerli sanayinin ‘rekabet edebilirliği’ni sağlamaya dönük palyatif önlemlerden ibaret görülmesine sebep olmuştur. Neoliberal politikalar, neoliberalizm öncesi dönemin politikalarının gözden geçirilmesine dönük şerhlerle bu çerçevede tartışılmaktadır.

Örneğin Rodrik, sanayi politikasının merkezi planlama, ticaret denetimi gibi “modası geçmiş” araçlarla birlikte çöpe atıldığından şikayet etmektedir. Oysaki devletin sermayeyi destekleme uygulamaları da birer “sanayi politikası”dır. Kamu politikalarından biri olan sanayi politikasının en doğru modeli, yeniden yapılanmanın kamu ile özeline stratejik işbirliği ile gerçekleşmesini sağlamaktır. Sanayi politikası, ekonominin maliyet yapısıyla ilgili bilgilenme eksikliğinden ve ölçek ekonomilerinin yatırım koordinasyonundan kaynaklanan iki piyasa başarısızlığıyla ilgilidir (2004: 3, 16, 17). Bu sorunları çözecek performans kriterinin istihdam değil üretkenlik olduğunu belirten Rodrik, Dobb’un işaret ettiği gibi planlamayı reddetmek suretiyle devletin kriz koşullarında münferit sermaye kesimlerinin kurtarıcısı rolünü üstlenmesini önermektedir.

Shapiro, sanayileşmiş ülkelerde sanayi politikası tartışmasının bir “şizofreni” olarak yaşandığını söylemektedir. 1990’larda politika yapıcılar 1980’lerin liberalleşme tezlerini uygulamaya koyarken liberalleşmenin teorik temelleri çökmektedir: Sanayi atağının kaynağı serbest piyasaya açılımı değil devlet destekli teknoloji yatırımlarıdır. Shapiro’ya göre şirketler düşük ücret gibi sürdürülebilir olmayan maliyet avantajlarına bağımlı olmadan teknolojik yenilikle rekabet edebilirliklerini artırabilirler (2007: 4-6, 11). Shapiro’nun göz ardı ettiği nokta ise, emek maliyetlerinin uluslararası düzeyde politika yapıcılar tarafından esnek istihdamla baskılanması; yenilikçiliğin fikri mülkiyet ve patentler nedeniyle sanayileşmedeki eşitsizlikleri korumasıdır. Pashukanis’in ‘iki yüzlülük’ olarak nitelendirdiği kapitalizm içi kamusalığın piyasa karşısında kamulaştırmayı ikame edecek bir çözüm olması mümkündür.

Ünlü “merdiveni tekmeleme” metaforuyla Chang, erken sanayileşmiş ülkelerin serbest rekabete dayalı bir politika izledikleri efsanesini ifşa etmektedir: Yeni sanayileşen ülkeler, sadece geç sanayileşen ülkelerin değil sanayileşmeyi başlatan ülkelerin de yaptıkları gibi korumacılığın avantajını kullanabilmelidir (2012: 50). Ancak bu öneriyle Chang, liberalizmin doğum dönemine dönmeyi önermiş olmaktadır. Anglo-Sakson dünyasını iki yüzlülükle eleştirerek ve centilmen bir liberalizmi savunarak sanayi politikasını 20. yüzyıl millileştirmeden kamulaştırmaya geçiş deneyimlerinin gerisine götürmektedir. Baran ve Sweezy’nin ulusal kurtuluşun liberalizmle siyasal bir hesaplaşma olan sosyalist devrimle kalıcılaşacak olması tartışma dışı bırakılmaktadır.

Post-Washington Uzlaşması kavramını ortaya atan Stiglitz (2008: 52-54), Doğu Asya ülkelerinin Washington Uzlaşması prospektüsünün dışına çıkarak başarı kazandığını fakat bunun evrensel geçerliliği olmadığını söylemektedir. Stiglitz’e göre piyasa ile devleti birlikte güçlendirmeyi gözeterek her ülke kendi özgünlüğüne göre bir sanayi politikası geliştirmelidir. Neoliberalizm öncesi dönemin defterini dürmek için 1990’larda ‘tarihi sonlandıran’ Fukuyama ve Birdsall (2011) ise gelişmekte olan ülkelerin korumacı politikaya girdikten sonra çıkamama hatasına düştüklerini, şimdi bu ülkelerin girişimcilere yol gösterecek bir teknokrasinin koordinasyonu ile yeni bir sanayi politikası izlemelerini önermektedir. Washington Uzlaşması sosyal politikaları açıktan dışlamasa da tüm kamu politikalarını maliye ve parasal politikalara bağlıyordu. Bu politikayı en canhıraş biçimde izleyen İrlanda, İzlanda ve eski sosyalist ülkeler, 2008’de krizin ilk ağına düşenler oldu. Batı Avrupa’da sosyal güvenlik, Doğu Asya’da devlet, Latin Amerika’da iktidara gelen sol koruma önlemleriyle krizi yumuşattı. Bu örnekler Washington Uzlaşmasının tek tip kapitalizm reçetesini aşmaktadır.

Neoliberalizmin sorgulanmasına bağlı olarak güncellenen sanayi politikası, diğer kamu politikalarıyla birlikte finansal krizin tahribatını onaracak, rekabetçiliği restore edecek şekilde formüle edilmektedir. Sanayi politikası kulvarında neoliberalizme dönük eleştirel yaklaşımlar neoliberalizm öncesi politikaları yadsımaktadır. Bu körlük, post-neoliberal politikalar kulvarının sınırlarını çizmektedir. Ortodoks neoliberalizm karşısında çıkarılan heterodoksinin Fukuyama ve Birdsall’ın örneklediği gibi sol deneyimleri kapsamaması, kamulaştırma ve planlamaya dayalı siyasal mirası yok sayan neoliberal eleştirelliğin neoliberalizmle geçişkenliğini göstermektedir.

Neoliberalizmden Post-Neoliberalizme Geçiş Tartışması

Neoliberalizm öncesi dönemin politikaları nasıl liberalizmin siyasal reddiyesi üzerine kurulduysa neoliberalizm de bu reddiyenin reddiyesine dayanır. Liberal paradigma bu reddiyenin reddiyesiyle yeniden üretilmiştir. Siyasal reddiyenin

sınıfsal temellerine işaret eden Boratav, Kalecki'den bir alıntıyla tam istihdama dayalı kapitalist modelin kar oranlarını artırma olanağına sahip olduğu halde aynı zamanda işçi sınıfına örgütlenme imkanı tanıdığını, bu yüzden sermaye sınıfına dönük siyasi bir tehdit barındırdığını hatırlatır. Boratav'a göre (Boratav, 2015: 184, 185) neoliberalizm, işsizliği olağanlaştıran bir model olarak gündeme getirilmiştir:

Bir tam çalışma rejiminde karların laissez-faire'deki ortalamaları aşacağı doğrudur. Dahası işçilerin pazarlık güçlerinin artması sayesinde gerçekleşen ücret artışlarının karları azaltması değil, fiyatları artırması daha olasıdır ve bu olgu sadece rantiyeleri olumsuz etkileyecektir. Ne var ki, önde gelen iş çevreleri için 'fabrikalarda disiplin' ve 'siyasi istikrar' kardan daha değerlidir."... Kalecki'nin öngörüsü 1945 sonrasında iki boyutuyla da gerçekleşti: Birinci olarak, otuz yıllık 'Altın Çağ' içinde emekçilerin (ve 'mazlum halklar'ın) sistem karşıtı bilinçleri gelişti, sermayenin sistem üzerindeki hegemonik konumu aşındı. Aynı öngörünün ikinci boyutu ise 1980'lere girilirken gerçekleşti: Sistemin egemen güçleri, neoliberalizm diye adlandırılacak yeni bir düzenleme biçimini başlattılar.

Tam istihdama dayalı bir siyaseti kapitalizm kalıcı olarak benimseyemez. Mikro iktisatta neoklasik, makro iktisatta Keynesci olan hakim çizginin bir "sentez" değil "eğreti bir birliktelik" olduğunu vurgulayan Boratav, piyasadan vazgeçmeyen kamucu politikaların sürdürülebilir olmadığına işaret etmektedir. Kapitalizm koşullarında optimali elde etmeye dönük bu çıkmazla yollarını ayıran Marksizm bir karışımı değil özel mülkiyetin ilgasını öngörmektedir (Boratav, 2015: 166, 167). Neoliberalizm ise kamu mülkiyetiyle birlikte emeğin örgütlenmesine ve siyasal kazanımlar elde etmesine olanak tanıyan çalışma rejiminin ilgasıdır.

Sermayenin hareket alanını kısıtlayan refah ve kalkınma uygulamalarını Radice (2008) bir tür 'proto-sosyalizm' olarak görmektedir. Radice'e göre refah devleti ve kalkınmacı devletin sosyalizme evrilme potansiyeli vardır. Neoliberalizm öncesi dönemde sosyalizme yönelmeyen ülkelere atfedilen 'sosyalizm öncesi' nitelik tartışmalı olsa da bu öngörü neoliberalizmin Keynesyen ekonominin krizinden çok bu siyasi-sınıfsal tepkiye dayandığına işaret eder. 20. yüzyılda anti-kapitalizm ya da proto-sosyalizm, kamulaştırma ve planlamaya dayalı bir araç setiyle siyasal olarak neoliberalizmin hedef tahtasındadır.

Neoliberalizm, bu sınıfsal-siyasal özü gözden kaçırıldığında biçimsel olarak 'devlet müdahaleciliğine' karşıtlık olarak zuhur etmektedir. Azrak, devlet müdahaleciliğini idare hukukuna göre derecelendirerek dolaylı müdahaleciliğin neoliberalizm, dolaysız müdahaleciliğin güdümcülük, en ileri müdahaleciliğin

ise millileştirilmiş ekonomi olduğu tanımını yapmaktadır (1976: 154, 155, dipnot). Neoliberalizm, devlet müdahaleciliği ya da ekonomide kamu ile özelin payları arasındaki derecelendirmedeki değişimden ibaret görüldüğünde teknik tanımlaması sınıfsal-siyasal bağlamın önüne geçmiş olmaktadır.

Teknik olarak 1989 yılında formüle edilen Washington Uzlaşması'na dayalı ilkeler, neoliberalizmin amentüsünü oluşturuyordu. Bağımlılık teorisinden etkilenen kalkınma iktisadının kamu mülkiyetine dayalı, korumacı ve planlamacı ekonomi politikaları yerine, özel mülkiyete dayalı, serbestleştirici ve piyasacı ekonomi politikaları getiriliyordu. Bu politikalar IMF ve DB tarafından iktisadi büyümenin uluslararası kuralları olarak sunuluyor, az gelişmiş ülkelere dayatılıyordu. 1997 Asya krizi sonrası sorgulanan bu ilkeler, ulusal düzeyde kurumsallaşma ve düzenleyici devlet ilkeleriyle revize edildi. Bu çerçeveye Post-Washington Uzlaşması adı verildi ve Washington Uzlaşması'yla en önemli süreklilik noktası uluslararası sermayenin denetlenmesinin önlenmesiydi (Öniş ve Şenses, 2005: 281). Ortodoks neoliberalizm eleştiri süzgecinden geçirildikten sonra kamuculuğa ve korumacılığa karşı korunan şerh, ortak tanımlayıcı özellik olmayı sürdürüyordu. Bu apolojist yaklaşıma göre finansal krizler kaçınılmazdı, yapılacak tek şey her ülkeye mahsus politikalar geliştirmektir (Naim, 2000: 523).

Post-Washington Uzlaşması, neoliberalizm içinden bir eleştiriydi. Neoliberal politikanın devletin etkin işlemediği bir dönemi kapatmasını, Soğuk Savaş'ın, yani kamulaştırmaya ve planlamaya dayalı sosyalizmin çözülüşünü milat sayıyordu (Naim, 2000: 522, 523). Neoliberalizm içerisinde ilerici bir adım olarak nitelendirilen Post-Washington Uzlaşması, Washington Uzlaşması'nın ekonomik indirgemeciliği karşısında eşitsizlik ve yoksulluk gibi sosyal gündemlere eğiliyordu. Ne var ki dünyadaki güç dengelerini veri alması, bu reformculuğun başlangıçtaki neoliberal gündemi genişletme ve derinleştirme gizli amacı taşıdığı şüphelerini de uyandırmıştı (Öniş ve Şenses, 2005: 283).

Neoliberalizmin az gelişmiş ülkeler dünyasında yarattığı tahribat üzerine ilk önce neoliberalizmin esnekliği tartışılmaya başlandı. Latin Amerika'da 'kapitalizm türleri' gündeme geldi. Asya'da, devletin piyasadan çekilmek yerine müdahaleci politikalar izleyebileceği deneyimler örnek gösterildi. Fakat bu türler ve örnekler, 20. yüzyılın daha önceki kalkınmacı devlet deneyimlerinden farklı olarak emekten yana düzenlemeleri tümüyle dışlıyordu. Neoliberal politikaların meşrulaştırılması için özelleştirme kapsamına alınan kamu işletmelerinin hisseleri mülkiyetin tabana yayılması adı altında işçilere satılıyor ve piyasa rekabeti içinde sermaye birikimi elde edebilecekleri izlenimi yaratılıyordu (Schneiderman, 2000: 84). Oysaki özelleştirmelere izin veren ve kamulaştırmayı yasaklayan düzenlemelerle sermaye iç hiyerarşisini konsolide etmekteydi.

1990'ların sonlarından itibaren ana akım neoliberal politika devlete yönelik başlangıçtaki 'yıkıcı' misyonundan farklılaşan 'yumuşatıcı' anlamlar kazanmaya başlamıştı. 1980'lerde "negatif devlet" yaklaşımı devletin ne olmaması gerektiğini tarif ediyordu. 1980'lerin sonlarında "minimal/piyasa dostu devlet" devletin nasıl davranması gerektiğini tartışıyordu. 1990'larda "yönetişim" ise devletin 'ne'liğini gündeme getirdi: Devletin ontolojisi masaya yatırılıyor ve devlet paydaşlardan oluşan bir "firma" ile özdeşleştiriliyordu (Bayramoğlu, 2005: 154). Nihai olarak neoliberal devlet, kamu, özel ve sivil toplum örgütlerinin işbirliğine bağlı olarak tanımlandı.

Neoliberalizm taraftarları kabaca devletin ekonomide dezenteegrasyonunu savunuyordu. Neoliberalizme dönük refleksif eleştiri devlet dışı sivil toplum alanını değerlendirmek gerektiğini söyleyerek bu savunuyu reddeder gibi görünürken aslında incelterek koruyordu. Neoliberal reçete, kamulaştırma-özelleştirme, planlama-piyasa ikilikleri üzerinden bir asgari programa sahipti. Harvey (2007) tarafından neoliberalleşmiş küresel politik iktisadın azami programı 'mülksüzleştirme (*dispossession*) yoluyla birikim' olarak kavramsallaştırıldı. Ne var ki anti-neoliberalizm, 'mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesini' gündemine almayarak mülksüzleştirilenlerin politikalarını yerel, kesimsel ve en önemlisi sermayenin egemen olduğu sivil toplum düzeyinde uzlaşmaya dayalı bir kulvara soktu.

Neoliberal reçetenin kamu yerine özel kişileri hizmet öznesi olarak savunurken ileri sürdüğü etkinlik, verimlilik gibi 'teknik' kavramlar nasıl ki neoliberalizmin 'siyasal' bir tercih olduğunun üzerini örtüyorsa (Ataay, 2005), neoliberalizme içsel bir gündem olan post-neoliberalizm tartışması da teknik bir terminolojiyle kendisini neoliberalizmden ayırmaya çalışma riskiyle doğmaktadır. Bu risk neoliberalizm öncesi dönemden kalmadır.³ Kapitalizmin krizini takip eden yeniden yapılandırılma süreçlerinde kamu-özel ayrımı yönetim teknolojisi boyutuna indirgenmiştir: New Deal döneminde Gulick'in yönetim çalışmaları ile Reagan'ın çalışmaları birbirine paraleldir. Neoliberalizme kendisinden önceki döneme referansla teknisist karşı çıkış, 1930'ların ve 1990'ların siyasal dengeleri arasındaki farkı göz ardı etmektedir. İlkinde kapitalist kriz karşısında sosyalizmin baskısı, ikincisinde sosyalizmin ricatıyla kapitalizmin krizi bir kamu politikası aracına dönüştürmesi söz konusudur.

Neoliberalizm, Post-Washington Uzlaşması'yla 'içeriden' bir eleştiri almışken Latin Amerika'da yükselen Yeni Sol iktidarların muhalif tutumu bu politikaya dönük eleştirelilik yelpazesini genişletti. Post-Washington Uzlaşması'yla neoliberalizm esneklik kazanmış, çoklu bir 'reel neoliberalizm' alanı yaratmıştı (Schmalz ve Ebenau, 2012: 489). Öyle ki neoliberalizm, ulusal kalkınmacılıkla

harmanlanarak politik artikülasyonlara uğramış ve Çin, Vietnam gibi piyasa sosyalizmi yolunda devam eden ülkeler de bu politikanın etkisi altına girmişlerdi (Kyung-Sup vd., 2012, 4). Neoliberalizmin kendisini sorgulama iddiasında olan yeni politik yönelim ise 'reel post-neoliberalizm'in 'reel neoliberalizm' ile arasında bir sınır olup olmadığı tartışmasını doğurdu.

Post-neoliberalizm kavramını kullanan Macdonald ve Ruckert'e göre (2009: 1, 2) bu bir "dönem" (*era*) değildir çünkü (Venezuela hariç) Latin Amerika'da bütçe dengesi, ticaretin serbestleştirilmesi gibi makroekonomik politikalarla neoliberalizm özünü sürdürmektedir. Kıtada neoliberalizmin krizi üzerine iktidara gelen hükümetlere dönük incelemeler, bu hükümetlerin ticaretin serbestleştirilmesini, gümrüklerin düşük tutulmasını verili kabul ettiklerini, fakat imtiyaz tanırken karşılıklı politikası izlediklerini, ihracatta piyasaya erişim müzakeresi yürüttüklerini göstermektedir. İhracat lobiciliğinden kaynaklanan gelir refah politikalarına aktarılarak neoliberalizmin krizinden kaynaklanan tahribatı hafifletmektedir (Heidrick ve Tussie, 2009: 42, 43). Uluslararası sermayeye siyasal bağlılıklar teknik pazarlıkçılığın sınırlarını göstermektedir. Örneğin Arjantin'de uluslararası tahkime gidilmemesi şartıyla yatırımcılarla müzakere edilirken İkili Yatırım Antlaşmaları'nın getirdiği yükümlülükler yasal hareket alanını yine kısıtlamaktadır (Haslam, 2009: 134).

Post-neoliberal politikalar, Washington Uzlaşması'na karşı piyasa ile insan/toplum arasında yeniden bir bağ kurulmasını öngörmektedir. Bu öngörüye göre benimsenen ilkeler şunlardır (Macdonald ve Ruckert, 2009: 10):

- Yoksulların kapsanması ve piyasadan yararlanabilecekleri şekilde beşeri sermaye geliştirme
- Metalaşmayı sorgulamadan, piyasa modeli çerçevesinde refah devletinin "pasif" emek gücü yerine "aktif" emek piyasasına katılımı
- Evrensel yurttaşlık hakları yerine tercihli (en mağdur olanları hedefleyen) sosyal yatırımlar

"Kapsayıcı bir neoliberalizm" (*inclusive neoliberalism*) yeni bir icat sayılmaz çünkü neoliberalizm öncesi dönemde kapsayıcı liberal politikalar sanayi politikasının parçası olarak deneyimlenmiştir.⁴ Buradaki fark, dolaysız olarak piyasaya entegrasyonu siyasal olarak pekiştirici boyutudur.

Dünya Bankası denetiminde en borçlu Latin Amerika ülkelerinin uyguladığı Yoksulluk Azaltma Strateji Çalışmaları (*Poverty Reduction Strategy Papers - PRSP*) mali destek için bir koşul olarak öne sürülmektedir. Yoksulluğun azaltılması ve

sivil toplum kuruluşlarının (STK) katılımı bu çalışmalar tarafından sağlanmaktadır. Post-Washington Uzlaşması döneminde STK katılımını şart koşan PRSP'nin, neoliberalizmin meşruiyet krizini çözmede bir "kapsayıcı neoliberal" teknik olarak devreye sokulmaktadır. PRSP'de paydaşların STK yoluyla uzlaştırılması, yapısal uyum programlarının uygulamasında ulusal mutabakat sağlamaktadır. Davidson-Harden'a göre (2009: 152) PRSP'ler neoliberal çözümlerin yeniden markalaştırılmasıdır (*re-branding*) proto-neoliberal temelleri vardır. Yoksulların sermayeye erişimini sağlamak için yaygın olarak başvurulmuş şartlı nakit transferleri (CCT) bir "piyasa yurttaşlığı" yaratmıştır. Ruckert'e göre (2009: 149) uluslararası finans kuruluşlarının neoliberal paradigmayı değiştirmeden öngördükleri bu politika değişikliği ılımlı Yeni Sol hükümetlerin sosyal politikaları ile paralellik göstermektedir.

Yoksulların söz hakkı (*empowerment*), onların piyasaya erişimini sağlayarak "katılım" yoluyla, piyasayı toplumsal ilişkilerde derinleştirmenin aracı olmuştur. Taylor'a göre (2009: 32, 34, 35) neoliberalizmin "ikinci kuşak reformları" piyasa kurumlarını etkinleştirmek ve sosyal gündem oluşturmayı bir arada içermektedir. Neoliberal dönemdeki kurumsal yapılanmaya siyasal bağlılık, post-neoliberalizmin neoliberalizmden farklı bir kamu politikası kulvarı olmasından ziyade neoliberalizmin 'en yüksek aşaması' olduğunu göstermektedir. Neoliberalizm eşitsiz bir gelişim göstermiş ve yeni teoriler genelde politika değişikliklerinin aposteriori rasyonalizasyonları olmuştur. Politika dağınıklığı, kapitalizmin eşitsiz gelişimi içinde toplumsal mücadelelere ve krizlere refleksif müdahalelerden kaynaklanmaktadır.

Farklı neoliberal uygulamalarda görülen ortak özellik, Brand ve Sekler'in saptamasıyla "özerklik" öne çıkarmalarıdır. Latin Amerika'da da işgal edilen ve özyönetime geçirilen işletmeler bir yandan merkeziyetçi kamulaştırma uygulamasına alternatif oluşturmakta diğer yandan üretici ve tüketici piyasalarına entegre edilmeleri için aralarında bağ kurulmasını sağlayacak yasal düzenleme talep edilmektedir. Yazarlar bunun kapitalizmin istikrara kavuşması ve normalizasyon anlamı taşıyabileceğini söylemektedir (2009: 62, 63, 69) Nitekim özerklik, piyasa ile devleti uzlaştıracak sivil toplum alanı içerisinde bir kavram ve uygulama olarak neoliberalizme eklenilebilme potansiyeline sahiptir. Örnek olarak eğitim alanında post-neoliberalizmin öne çıkardığı yurttaşların öz sorumluluğu (*self-responsibility*) ve kendine yeterliliği (*self-sufficiency*), devlet desteğiyle piyasa ekonomisine entegre olmalarını sağlamaktadır. (Luccisano ve Wall, 2009: 199)

Neoliberalizmin tasfiye ettiği kalkınmacı devleti ikame etmek üzere Latin Amerika'da Yeni Sol iktidarlar "yeniden devletçilik"i (*state reinstitutionalization*,

neodesarollismo) benimsemektedir. Meltzer'e göre (2009: 102) bu Dünya Bankası'nın iyi yönetim, şeffaflık, etkinlik, yoksulların katılımı gibi ortak kavramlarıyla işletilmektedir. Piyasa başat kalmayı sürdürürken 'katılım' teknik olarak ele alındığı için yoksulluğun kaynağına dönük bir siyasallaşma yaşanmamaktadır. Yeni nesil sosyal demokrasinin piyasayı toplumla entegre etmesi, savaş sonrası kalkınmacı devlet ve refah politikalarından farklıdır.

Clark'a (2013) göre post-neoliberalizmin kalkınmacılığı, 20. yüzyıldaki bağlamından farklı olarak neoliberalizmin temellerinden kopamazken siyasi olarak yerel hareketler ve onların talepleriyle kendisini meşrulaştırmaktadır. Kaltwasser (2011: 230), ortaya çıkan çizginin neoliberalizm bünyesinde ona farklı bir yaklaşım geliştiren, onu ikame etmek yerine onu tamamlayan, bir çekişmenin yanı sıra uzlaşma arayışına dayanan Dünya Bankası ve IMF reformcularıyla uyumlu olduğunu söylemektedir. Nitekim sanayi politikasının yenilenmesinde söz sahibi olan Stiglitz ve Rodrik gibi IMF ve Dünya Bankası'yla yakın bağlantıları olan iktisatçılar, katılım, sosyal adalet ve dışlanan kesimlerin kalkınmanın motor gücü olan piyasalara entegrasyonunu önermektedir.

Piyasa reformcularıyla aynı çizgide buluşan Yeni Sol iktidarlar konusunda post-neoliberalizm ideolojik bir işlev görmektedir. Sandbrook ise (2011: 415-417) sol arayışların (sosyalizm, sosyal demokrasi, topluluk temelli hareketler) bu kulvara girerek neoliberalizme dönük biriken tepkinin şiddetini körelttiğini savunmaktadır. En yoksul olanlara dönük ılımlı önlemleri içeren post-neoliberal politikalar piyasa güdümlü kalkınmaya devrimci bir reddiyeden kaçınmaktadır. Sol açısından ideolojik ilkelerin değil pragmatizmin öne çıkması solu neoliberal ideolojinin pragmatizmine tabi hale getirmektedir (Grugel ve Ruggiozzi, 2011).

Yer altı kaynağına bağımlı ekonomi yapısının neoliberal dönemde tesis edilen kapitalist hiyerarşiyi alternatif görünümle güçlendirdiği yönünde gözlemler yapılmaktadır. "Neo-liberal elitler"e duyulan tepkiyle başa geçen iktidarlar, kendilerini iktidara taşıyan toplumsal hareketlere dayanarak neoliberal politikalara dönük güven tazeleyebiliyorlar. Bunun post-neoliberalizmin neoliberalizmi aştığı iddialarının altının doldurulmasını güçleştirdiği, daha ziyade Batılı şablona uymayan tercihlerle meşrulaştırıldığını görüyoruz. Örneğin Çin'in Latin Amerika'da yer altı kaynaklarına dayalı bir ekonomiyi teşvik etmesi ve bu yönelimi yine serbest ticaret anlaşmalarıyla pekiştirmesi dikkat çekicidir. (Bebbington, 2010: 12)

Öte yandan post-neoliberalizme kapitalist kalkınmacılığı Batı merkezli olmadan restore etme girişimi olarak pozitif anlam yükleyen görüşler vardır: Harrison'a göre (2010: 1) Latin Amerika'da post-neoliberal politikaların ortaya çıkması ulus

devletler arasında kapitalist kalkınmanın neoliberal bir şablon izlemek zorunda olmadığını göstermektedir. “Neoliberalizmin paradokslarından biri küresel kapitalizmi simgelese de kapitalist kalkınmaya çok kötü hizmet etmesidir.” Fülberth (2008: 288), neoliberal politikalar döneminde ona karşıt gelişen hareketlerin hiçbirinin anti-kapitalist olmadığını, sanayi kapitalizminden beri ilk defa kriz üzerine gelişen tepkilerin kapitalizm içi kaldığının görüldüğünü belirtmektedir.

Yeni yapısalcılık, kapsayıcı liberalizm ve yeni Keynesçilik geçmişle anlamlı bir kopuşu temsil ediyor mu? Bu soruya Challies ve Murray’ın (2008: 241) verdiği yanıt, politika reformunun neoliberal modelin çerperinde kendisine alan açtığı ve esas amacın modelin siyasal meşruiyet gediklerini kapamak olduğudur. Yazarlar bunu modele yönelik yeniden bir seçmen iştahı uyandırmak olarak nitelendiriyorlar. Neoliberal model, eşitlik ve büyümeyi aynı anda gerçekleştirmek konusunda gösterdiği başarısızlığa rağmen hükümetler tarafından yeniden insancillaştırılıyor (*re-humanised*). Burada bir tür “dönüştürücü devletçilik” (*transformative statism*) gündeme gelmektedir. Doğrudan veya dolaylı olarak fakat mutlaka finans merkezli bir eksenden sermaye sınıfının çıkarına hizmet edecek şekilde kalkınmacılık ele alınmaktadır (Kyung-Sup vd., 2012).

2008 kriziyle birlikte neoliberalizme dönük ana akım iktisatçıların devleti göreve çağırın eleştirelilikleri gelişmiş kapitalist ülkelerde de post-neoliberalizmi gündeme getirdi. Clark (2013), finansal sermayeyi kurtarma amaçlı devletleştirmelerin de bu çizginin uzantısı olarak görülebileceğini ileri sürmektedir. İlginç bir şekilde devletleştirmeleri sosyalizmle yani neoliberalizm öncesi politikalarla özdeşleştiren liberal ilüzyon, post-neoliberalizm tartışmalarını etkilemiş gözükmektedir (Kyung-Sup vd., 2012: 2) Yine de neoliberalizmin finansallaşma boyutuna verilen tepkinin finansal alanda kaldığı yönündeki saptama, örneğin kamulaştırma ve planlamaya dayalı bir sanayi politikası üretmemesi, siyasal olarak post-neoliberal politikaların neoliberal politikalarla örtüştüğünü teyit etmektedir.

Post-neoliberalizmin neoliberalizmin sınırları içinde kaldığını çeşitli yönleriyle gözlemleyen yazarların kör noktası, neoliberal modele atfettikleri sorunun kapitalizme içselligidir. Neoliberalizmin nicel olarak derinleştirdiği üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin ancak ‘politikalar’ alanında değil mülkiyet ilişkilerini belirleyen ‘siyasal-sınıfsal’ alanda nitel bir değişiklikle aşılabilir oluşu post-neoliberalizm tartışmasında yer almamaktadır. Tartışmanın bu noktasında alternatif arayışı için Boratav’ın kapitalizmin ilgası olarak kodladığı neoliberalizm öncesi dönemin sosyalizm deneyimlerine bakılması gerekmektedir.

Sonuç Yerine: Post-Neoliberal Politikalar İçin Turnusol Kağıdı Nedir?

Neoliberalizm kavramının tarihsel bir bağlama yerleştirilmeden kullanılması bir kamu politikası olarak post- n ekiyle aşılabileceği izlenimini doğurmuş olabilir. Fakat titiz araştırmacıların saptamalarıyla neoliberal politikalar ile post-neoliberal politikalar arasında ciddi bir süreklilik ilişkisi olduğu görülmektedir. Post-neoliberal politikaların hangi zeminde yeniden retildiğin anlaşılması ise neoliberal paradigmanın tarihsel bağlamına yerleştirilmesi, yani kendi geçmişiyle ‘yöntemsel’ kopuş noktasının saptanmasını gerektirmiştir.

Bu alışma, söz konusu eksiği gidermek üzere neoliberalizm öncesi tarihselliği liberalizmi aşmaya dönük teorik tartişmalarla ervelendirmiştir. Ardından neoliberal politikaların doğumunu sanayi politikasının gelişimi üzerinden incelemiştir. Liberalizmin ortodoks bir çizgide yenilenmesinin, kapitalizmin krize verdiği en püriten tepki olduğu görülmektedir. Uygulamada ise krizin yönetilebilmesi için bu pritenliğin aşılması ve uygulanabilir kapitalizm alternatiflerinin ortaya çıkarılması gerekmiiştir. Post-neoliberalizm tartişması, neoliberalizmin ilk baştaki bu pritenliğine getirilen eleştirilerin neoliberal paradigmanın korunmasında gördüğü işlevle ilgilidir. Dolayısıyla post-neoliberal politikalar için turnusol kağıdı neoliberalizmin ortaya çıkışını tarihsel olarak saptayan Marksist yöntemdir.

Marksizm, liberalizmin aşılmasını üretimin toplumsallaşması ve mülksüzleştirenlerin mlkszleştirilmesinde görmüştür. Bunu gerçekleştirecek olan kamulaştırma ve planlama politikaları sosyalizmde tutarlı bir bütün oluşturmaktadır. Sosyalizm ise liberalizmin ‘siyasal’ reddiyesidir. 20. yüzyılda sosyalizme geçiş deneyimleri, bu politikaların öznel (siyasal-sınıfsal) ve nesnel (ekonomik-teknik) boyutları arasında diyalektik bir ilişki kurulması gerektiğini göstermektedir. İlkinin eksikliğinde yöntemsel arızalar ortaya çıkmaktadır. Bu arızalar neoliberal politikaların eleştirisinde görülmüş ve post-neoliberalizm tartişmasına yansımiiştir.

Post-neoliberalizm, kamulaştırma ve planlama politikalarını siyasal-sınıfsal olarak yadsımakta, buna karşılık yoksullara ve diğer dışlanan kesimlere söz hakkı veren katılımcılık, özerklik gibi kavramlara dayalı politikalar önermektedir. Bu ervedeki kalkınma tanımları neoliberalizmin özü değil biçimiyle arasına mesafe koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla post-neoliberalizm, tanımı itibariyle anti-kapitalist olmadığı için neoliberalizmin özünü meşrulaştırma işlevi görmektedir.

Kapitalizmin çelişkisini üretim ilişkilerinde değil bölüşüm ilişkilerinde gören yöntemsel hata, neoliberalizmi kamu-özel alan paylaşımı arasında aşırı bir ayar

değişikliği olarak tanımlayıp onu yumuşatmaya çalışmıştır. Oysaki neoliberalizm sınıfsal-siyasal bir projedir ve bilimsel olarak ancak liberalizmin sınıfsal-siyasal reddiyle aşılabılır. Bu çerçevede kamulaştırma politikasının sermayenin mülksüzleştirilmesini, planlama politikasının serbest piyasa rekabetinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak siyasal alternatif olan sosyalizm deneyimlerine yeniden bakılmalıdır. Ayrıca Marksist yöntemin kapitalizmden kopuşa dair sunduğu ufuk göz önüne alınarak neoliberalizme dönük reaksiyonları ayırt edilmelidir ki post-neoliberalizmlerin kapitalizmin restorasyonunda oynadığı roller daha yakından incelenebilsin.

Sonnotlar

¹ Devletin yapmayı ve yapmamayı seçtiği her şey kamu politikası kapsamına girer. Yasal dayanağı olan ve kamu görevlileri eliyle gerçekleştirilen işlemler ve eylemler kamu politikasıdır. “Özel sektörün kamu politikası sürecine etki yapacağı doğal görülmekle birlikte kamu politikalarını yalnız devletin yetkili organları ve kişileri aracılığıyla yapılabileceği kabul edilir.” (Akdoğan, 2011: 77)

² Devlet önlemleri, neoliberalizm öncesi dönemi çağıştırdığı için korku uyandırmaktadır: İngiltere’de Rolls Royce yöneticisi Sir John Rose, özel ve kamuyu içeren bir yol haritasını tartışmaya ihtiyaç olduğunu, fakat “merkezi sanayi planlamasına uzaktan da olsa benzeyen bir çizgiye dönülebileceği korkusunun” bir çerçeve tartışmasını bile engellediğini söylüyor (Owen, 2012: s. 43).

³ Bağımlılık Okulu’nun neoliberalizm öncesi politikalarla ilgili yürüttüğü tartışmaların zaafı buradan yeniden kendisini göstermektedir. Gelişmişlik/azgelişmişlik, merkez/çevre kavram çiftleri kuramsal olarak temellendirilmedikleri için bağımlılığın tek boyutuna duyarlı hale getirmektedir. Sınıf, devlet, ideoloji genellikle fazla önemsenmemekte ve bu anlamda kuram ekonomist olma eğilimi taşımaktadır. Emperyalizm, yayılcılık ve denetim mekanizması olarak görülmekte ve emperyalizmi kapitalizmin bir aşaması olarak kavrayışın gerisine düşülmektedir. Kuramsal sorunlar, kuramın ideolojik niteliğini de belirleyen politik pratiğin özel biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu pratik, öncelikle Üçüncü Dünya ülkelerinde devlet aygıtındaki (planlama bürolarındaki) plancıların, onların danışmanlarının ve (uluslararası sermaye ile) ECLA gibi ekonomik politika bürolarındaki araçlarının ve UNCTAD’dan DB/IMF’ye kadar bir “yardım ve ticaret” ağı personelinin pratiğidir (Leys, 1992: 78, 79, 91).

⁴ Fişek’in (2005: 247, 248) Katılmalı Yönetim Örgütü dediği yapı, ‘çalışma barışını’ sağlamak üzere işçiler ile patronlar arasında bir diyalog zemini olarak kurulmuş ve işçi sınıfını kapsama iddiası taşımıştı.

Kaynakça

Akdoğan A (2011). Türkiye’de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri. İçinde: F Kartal (der), *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, Ankara: TODAİE, 75-98.

Ansal H ve Ataman B (2003). Bilgi Toplumu Derinliklerinde Türkiye'yi Arama Denemesi. İçinde: A H Köse, F Şenses ve E Yeldan (der), *İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan*, İstanbul: İletişim, 193-223.

Arrighi G, Barr K, Hiseada S (1999). The Transformation of Business in Europe. İçinde: G Arrighi ve B J Silver (der), *Chaos and Governance in The Modern World System*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 97-150.

Ataay F (2005). *Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması ve Sağlıkta Yansımaları*. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3467. Son erişim tarihi: 15/02/2016.

Azrak A Ü (1976). *Millileştirme ve İdare Hukuku*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

Baran P A ve Sweezy P M (1970). *Tekelci Kapitalizm*. Çev: F Onaran, Ankara: Doğan Yayınevi.

Başkaya F (1997). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bayramoğlu S (2005). *Yönetişim Zihniyeti*, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Bebbington A ve Humphreys Bebbington D (2010). An Andean Avatar: Post-neoliberal and Neoliberal Strategies for Promoting Extractive Industries. *Brooks World Poverty Institute Working Paper 117*. Manchester: Brooks World Poverty Institute.

Bettelheim C (1973). *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*. Çev. K Somer, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Birdal A (2003). Sanayi(siz)leşme ve Kalkınma: Türkiye için Bir Çerçeve Denemesi. İçinde: E Özalp (der), *Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak?* İstanbul: Dünya Yayıncılık, 171-192.

Boratav K (1982). *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*. Ankara: Savaş Yayınları.

Boratav K (2015). *Dünyadan Türkiye'ye, İktisattan Siyasete*. İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav K ve Türkcan E (1994). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Brand U ve Sekler N (2009). Struggling between Autonomy and Institutional Transformations: Social Movements in Latin America and the Move toward Post-Neoliberalism. İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*, Hampshire: Palgrave, 54-70.

Challies E R T ve Murray W E (2008). Towards Post-Neoliberalism? The Comparative Politico-Economic Transition of New Zealand and Chile. *Asia Pacific Viewpoint*, 49(2). 228-243.

Chang H (2012). Kicking Away The Ladder: Neoliberalism and the 'Real' History of Capitalism. İçinde: C Kyung-Sup C, L Weiss, B Fine (der), *Developmental Politics in Transition*, Hampshire: Palgrave Macmillian, 43-50.

Clark P (2013). *Food Sovereignty, Post-Neoliberalism, Campesino Organizations and the*

State in Ecuador. Food Sovereignty: A Critical Dialogue International Conference, 14-15 September.

Coase R (1996). The Nature of The Firm. *Economica, New Series*, 4(16), 386-405.

Cole G M (2004). *Shopping for Law in a Coasean Market*. Stanford Law School - Research Paper No. 99.

Davidson-Harden A (2009). The "Re-Branding" of Neoliberalism: Competing Hegemonies and Systemic Dilemmas Impacting Educational Development in Heavily Indebted Latin American States. İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*, Hapshire: Palgrave, 151-164.

Dobb M (1981). *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. Çev. M Selik, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Einaudi M, Byé M, Rossi E (1955). *Nationalization in France and Italy*. New York: Cornell University Press.

Engels F ve Marx K (2002). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. Çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Fukuyama F ve Birdsall N (2011). <https://www.foreignaffairs.com/articles/2011-02-16/post-washington-consensus>. Son erişim tarihi, 15/2/2016.

Fülberth G (2008). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Çev. Sadık Usta, İstanbul: Yordam Yayıncılık.

Grugel J ve Ruggirozzi R (2012). Post-neoliberalism in Latin America: Rebuilding and Reclaiming the State after Crisis. *Development and Change*, 43(1), 1–21.

Guevara E (1991). *Ekonomik Yazılar*. Çev. N R Çobanoğlu, İstanbul: Yar Yayınları.

Harrison G (2010). Post-neoliberalism? *Review of African Political Economy*, 37(123), 1–5.

Harvey D (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.

Haslam P A (2009). Is There a Post-Neoliberal Policy toward Foreign Direct Investment in Argentina and Chile? İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*. Hapshire: Palgrave, 120-134.

Hayek F A (1945). *The Reader's Digest condensed version of The Road to Serfdom*. <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/upldbook43pdf.pdf>. Son erişim tarihi: 15/6/2016.

Heidrich P ve Tussie D (2009). Post-Neoliberalism and the New Left in the Americas. İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*. Hapshire: Palgrave, 37-53.

Hilferding R (1981). *Finance Capital. A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. Londra: Routledge & Kegan Paul.

Kaltwasser C R (2011). Toward Post-Neoliberalism in Latin America? *Latin American*

Research Review, 46(2), 225-234.

Keynes J M (2011). *The General Theory of Employment, Interest and Money*, <http://cas.umkc.edu/economics/people/facultyPages/kregel/courses/econ645/Winter2011/GeneralTheory.pdf>. Son erişim tarihi: 15/6/2016.

Kurthan F (2005). *Yönetim*, Ankara: Paragraf Yayınevi.

Küçük Y (1975). *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940*. İstanbul: Bilim Yayınları.

Kyung-Sup C, Weiss L ve Fine B (2012). Introduction: Neoliberalism and Developmental Politics in Perspective. İçinde: C Kyung-Sup C, L Weiss ve B Fine, *Developmental Politics in Transition*, Hampshire: Palgrave Macmillian.

Lenin V İ (1972). *Lenin Collected Works, Cilt 13*. Moskova: Progress Publishers.

Lenin V İ (1992). *Nisan Tezleri*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin V İ (1994). *Devlet ve İhtilâl*. Çev. K Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Lenin V İ (2000). *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch01.htm>. Son erişim tarihi: 15/02/2016.

Leys C (1992). Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar. İçinde: M Ersoy (der), *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Ankara: Verso Yayınları, 75-92.

Luccisano L ve Wall G (2009). The Shaping of Motherhood through Social Investment in Children: Examples from Canada and Mexico. İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*, Hampshire: Palgrave, 199-214.

Macdonald L ve Ruckert A (2009). *Post-neoliberalism in the Americas*. Hampshire: Palgrave.

Marx K (1999). *Capital Volume I*. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/ch32.htm>, Son erişim tarihi: 15/2/2016

Meltzer J (2009). Hugo Chávez and the Search for Post-Neoliberal Policy Alternatives in Venezuela. İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*, Hampshire: Palgrave, 89-104.

Naim M (2000). Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion? *Third World Quarterly*, 21(3), 505–528.

Owen G (2012). *Industrial Policy in Europe Since The Second World War: What Has Been Learnt?* <http://www.ecipe.org/app/uploads/2014/12/OCC12012-revised.pdf>. Son erişim tarihi, 15/02/2016.

Öniş Z ve Şenses F (2005). Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus. *Development and Change*, 36(2), 263–290.

Pashukanis E (1980). *Selected Writings on Marxism and Law*. <https://www.marxists.org/archive/pashukanis/1924/law/ch03.htm>. Son erişim tarihi: 15/02/2016.

Somel A (2016). Bir Kamu Politikası Olarak Post-Neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1), 209-236.

Pinder J, Hosomi T, Diebold W (1979). *Industrial Policy and the International Economy*. The Trilateral Commission A Private North American-European-Japanese Initiative on Matters of Common Concern.

Radice H (2008). *Neoliberalism In Crisis? Money And The State In Contemporary Capitalism*. Ankara: Conference on Neoliberalism, Crisis and Latin America at Middle East Technical University, 14 November 2008.

Rodrik D (2004). *Industrial Policy for the Twenty-First Century*. <https://www.sss.ias.edu/files/pdfs/Rodrik/Research/industrial-policy-twenty-first-century.pdf>. Son erişim tarihi: 15/06/2016.

Ruckert A (2009). The World Bank and the Poverty Reduction Strategy of Nicaragua: Toward a Post-Neoliberal World Development Order? İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*, Hapshire: Palgrave, 135-150.

Sandbrook R (2011). Polanyi and Post-neoliberalism in the Global South: Dilemmas of Re-embedding the Economy. *New Political Economy*, 16(4), 415-443.

Schmalz S ve Ebenau M (2012). After Neoliberalism? Brazil, India, and China in the Global Economic Crisis. *Globalizations*, 9(4), 487-501.

Schneiderman D (2000). Constitutional Approaches to Privatization: An Inquiry into the Magnitude of Neo-Liberal Constitutionalism. *Law and Contemporary Problems*, 63(4), 83-109.

Shapiro H (2007). *Industrial Policy and Growth*. DESA Working Paper.

Soyak A (2004). *Ulusalardan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Der Yayınları.

Stiglitz J (2008). Is there a Post-Washington Consensus? İçinde: J E Stiglitz ve N Serra (der), *The Washington Consensus Reconsidered*, New York: Oxford University Press, 41-56.

Şenses F ve Taymaz E (2003). Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?. İçinde: A H Köse, F Şenses ve E Yeldan (der), *İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan*, İletişim: İstanbul, 429-461.

Taylor M (2009). The Contradictions and Transformations of Neoliberalism in Latin America: From Structural Adjustment to "Empowering the Poor". İçinde: L Macdonald ve A Ruckert (der), *Post-neoliberalism in the Americas*, Hapshire: Palgrave, 21-36.

Türel O (2008). *Türkiye'de Sanayi Politikalarının Dünü ve Bugünü*. <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/>. Son erişim tarihi: 15/06/2016.

Türkcan E (2003). Teknoloji Seçimi Olarak Bilim ve Teknoloji Politikaları. İçinde: A H Köse, F Şenses ve E Yeldan (der), *İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan*, İletişim: İstanbul, 153-169.

Wood E M (2006). *Sermaye İmparatorluğu*. Çev. S Oğuz, Ankara: Epos.